

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΙΕΡΙΣΣΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΚΑΙ ΑΡΔΑΜΕΡΙΟΥ
ΣΤΟΝ ΞΕΣΗΚΩΜΟ ΤΟΥ '21

Ο ρόλος της Έκκλησίας κατά την Έπανάσταση του '21 ήταν μοναδικός, γιατί ήταν Έθναρχικός. Ήταν η ίδια έθναρχούσα Έκκλησία που απ' την Άλωση της Πόλης μέχρι το 1821 και ακόμη και σήμερα ούδέποτε απέβαλε την ύποστασιακή της ιδιότητα, τον μανδύα της Μάνας! Τρεις ήταν οι βασικοί στόχοι του ταπεινού μά' αειφεγγοῦς Φαναρίου, της Έκκλησίας δηλαδή, μέσα στο σκοτάδι της Τουρκοκρατίας: α) η διατήρηση της Έλληνικής γλώσσας και παιδείας, β) η καλλιέργεια του ήρωϊκού πνεύματος, βασισμένη στην ένδοξη Έλληνική ιστορία και τη φύτρα των προγόνων μας, ποτισμένη με τίς θυσίες του Κλήρου, και γ) η ανάσχεση του ισοπεδωτικού εξισλαμισμού που ήταν ταυτόχρονα και άποτροπή του έκτουρκισμού. «Είναι χαρακτηριστικό, γράφει σέ βαρυσήμαντο ἄρθρο του για τό '21 ὁ συμφοιτητής μου Καθηγητής του Α.Π.Θ., κ. Μιχαήλ Τρίτος, τό γεγονός ὅτι στούς καταλόγους τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καί τῶν Ἑλλήνων λογίων, που συνέταξαν ὁ Ματθαῖος Παρανίκας καί ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας, τά 2/3 καί πλέον τῶν δασκάλων ἦσαν ἱερωμένοι [...]. Μονάχα ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, που ὑπῆρξε τό μεγαλύτερο κεφάλαιο τῆς Φυλῆς μας στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἡ ἐπιφανέστερη λαοπαιδευτική καί νεοπατερική μορφή τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος καί ὁ ἐπιβλητικότερος λαϊκός ἀναγεννητής τῶν τελευταίων χρόνων τῆς σκλαβιάς, ἴδρυσε περισσότερα ἀπό διακόσια σημερινά δημοτικά σχολεῖα καί τριάντα ἑλληνικά, κάτι σάν τά σημερινά Γυμνάσια, που ἦταν πραγματικός ἄθλος για τήν ἐποχή μας»! Καί αὐτός ἀκόμα ὁ Αδαμάντιος Κοραῆς, ὁ τόσο διαποτισμένος ἀπ' τίς ιδέες τῆς Ἑσπερίας, που τόσο ἔντονα ἦρθε σέ ρήξη μέ τόν Ἅγιο Γρηγόριο τόν Ε' για τήν ποιότητα τῆς Παιδείας του Γένους στά σχολεῖα που τό Φανάρι ἴδρυσε καί λειτούργησε για τά παιδιά του, δέν δίστασε νά ὁμολογήσει, καθώς ὁ Γιώργος Καραμπελιάς γράφει, ὅτι «πρῶτος ὁ Κληρὸς ἄρχεται τῆς ἀναμορφώσεως του Ἔθνους διά τῆς Παιδείας» καί νά συμπληρώσει εὐλαβικά: «Εἰς τήν Ἐκκλησίαν, ὡς εἰς κοινήν μητέρα, εἶναι τό Γένος προσκεκολλημένον καί διά τήν θρησκείαν καί διά τήν μητρικήν φροντίδα, τήν ὁποῖαν δείχνει καθ' ἐκάστην».

Ὁ Γάλλος Πρόξενος Πουκεβίλ γράφει ὅτι οἱ Τοῦρκοι θανάτωσαν ἔντεκα Πατριάρχες καί ἑκατό περίπου Ἐπισκόπους. Σέ ἕξι χιλιάδες δέ ἀνεβάζει τούς θανατωθέντες Λειτουργούς τῆς Ἐκκλησίας κατά τά χρόνια τῆς σκλαβιάς. Ἡ Ἐκκλησία, τά Μοναστήρια μας - ἡ μαρουταποθήκη καί ὁ τροφοδότης του Ἀγῶνα- ὁ Κληρὸς μαζί μέ τούς Νεομάρτυρες διέσωσαν τήν ἐθνική αὐτοσυνειδησία καί τήν ταυτότητα τῶν Ἑλλήνων. Τό αἷμα τῶν Νεομαρτύρων ἀνέκοψε τόν ἐξισλαμισμό καί ἀπέτρεψε τελικῶς τόν έκτουρκισμό! Για αὐτό ὁ Γιάννης Συκουτρῆς ὁμολογεῖ: «Ἡ Ἐκκλησία πολλάκις τόν τελείως δευτερογενῆ δι' αὐτήν ἐθνικόν σκοπόν ἔθεσεν ὑπέρανω του καθαρῶς θρησκευτικοῦ καί του ἰδίου της ὡς ὄργανισμοῦ αὐτοτελῶς συμφέροντος»!

Άλλ' ἄς ἔλθουμε στή Χαλκιδική καί τήν καθ' ἡμᾶς Ἱερά Μητρόπολη Ἱερισσοῦ, Ἁγίου Ὁρους καί Ἀρδαμερίου. Στή Χαλκιδική ἡ Τουρκοκρατία ἀρχίζει τό 1430 μέ τήν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τούς Τούρκους. Στήν ἑναρξη τῆς Τουρκοκρατίας ὑφίστανται στή Χαλκιδική δύο Ἐπισκοπές: αὐτή τῆς Ἱερισσοῦ μέ Ἐπίσκοπο τόν Νίκανδρο, καί ἐκεῖνη τοῦ Ἀρδαμερίου μέ Ἐπίσκοπο τόν Γρηγόριο τόν Α'. Καί οἱ δύο ἀνήκουν στήν Ἱερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Οἱ Ἐπίσκοποι συμμετέχουν στήν Ἐπαρχιακή Σύνοδο τῆς Θεσσαλονίκης, πού συνεδριάζει δύο φορές τόν χρόνο.

Ἡ Ἐπισκοπή Ἱερισσοῦ ἀρχικά ὀνομαζόταν Ἱερισσοῦ καί Σταγείρων καί μετά τόν 10ο αἰῶνα Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὁρους. Ἡ ἔδρα της βρισκόταν στήν Ἱερισσό, ἀλλά μέ τήν ἀνάδειξη τῶν Μαντεμοχωριῶν τόν 17ο αἰῶνα μεταφέρεται στόν Ἴσβορο, τή σημερινή Στρατονίκη. Μετά τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, περί τό 1830, ἔρχεται στή Λιαρίγκοβη, τή σημερινή Ἀρναία, ὅπου καί παραμένει μέχρι σήμερα. Τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας (1430-1912) ἐπισκοπεύουν τριάντα δύο Ἀρχιερεῖς. Στήν Ἐπισκοπή αὐτή ἀναφέρονται τά ἐξῆς χωριά: Σιδηροκαύσια, Ἴσβορος (Στρατονίκη), Ἱερισσό, Γομάτι, Ρεβενίκια (Μεγάλη Παναγία), Παλαιοχώρι, Γενί Κιοῖ (Νεοχώρι), Βαρβάρα, Στανός, Λιαρίγκοβη (Ἀρναία), Ἀρναούτ Κιοῖ (Χωρούδα), Καζαντζή Μαχαλά (Στάγειρα), Μόδι.

Ἡ ἔδρα τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀρδαμερίου μετεφέρθη τόν 16ο αἰῶνα ἀπό τό Ἀρδαμέρι στό Ζαγκλιβέρι καί τόν 17ο αἰῶνα στή Γαλάτιστα, ὅπου παραμένει μέχρι τό 1934· γιά αὐτό ὀνομαζόταν Ἀρδαμερίου, Γαλατίστης καί Ζαγκλιβερίου. Τότε καταργήθηκε καί συγχωνεύθηκε μέ τή Μητρόπολη Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὁρους καί Ἀρδαμερίου. Τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας (1430-1912) ἐπισκοπεύουν 31 Ἀρχιερεῖς. Στήν Ἐπισκοπή αὐτή ἀναφέρονται τά χωριά: Γαλάτιστα, Γαλαρινός, Ρεσιτνίκια (Ἅγιος Πρόδρομος), Ραβνά (Πετροκέρασσα), Λιβάδι, Περιστερά, Ἀρδαμέρι, Λαγκαδίκια, Ἀκρωτήρι, Βαρένι (Νικομηδινό), Σούδα (Βυζαντινό χωριό δίπλα στό Νικομηδινό), Κορνοφωλιά (Ἅγιος Χαράλαμπος), Ζαγκλιβέρι, Ζαβερνίκια (Βυζαντινό χωριό μεταξύ Ζαγκλιβερίου καί Γερακαροῦς), Παζαρούδα (Απολλωνία), Κοκκαλοῦ, Στρόλογγος (Νέα Μάδυτος), Δογαντζή (Γερακαροῦ), Ἐγρί-Μπουτζάκ (Νέα Απολλωνία), Συκιές (περιοχή Βόλβης), Ρεντίνα, Παλαιοχώρα, Σιποτνίκια (Ριζά), Τουπλίκια (Γεροπλάτανος), Κρήμηνη, Ντερέ Μαχαλά (Πλατανοχώρι), Ποζίκι (Μελισσουργός), Ἀδάμ, Σανά, Δουμπιά, Λιάσκοβα, Μεσόκωμο, Καρίγκιοι (Καλαμωτό), Καϊτζίκι (Παλαιόκαστρο). Πρέπει ἐδῶ νά γίνῃ εἰδικός λόγος καί γιά τά Μαντεμοχώρια, χωριά τῶν μεταλλείων πού ὑπάγονταν ἄμεσα στό «χαζνέι χασέ» (τό ταμεῖο τοῦ σουλτανικοῦ οἴκου) καί ἀποτελοῦσαν αὐτόνομη ὁμοσπονδία, ὅπου δέν χωροῦσε τουρκική διοικητική ἐπέμβαση. Τήν ἀποτελοῦσαν δώδεκα κωμοπόλεις: Βάβδος, Βαρβάρα, Γαλάτιστα (Ἀνθεμοῦς), Ἱερισσό, Ἴσβορος (Στρατονίκη), Λιαρίγκοβα-η (Ἀρναία), Μαχαλάς (Στάγειρα), Νοβόσελο (Νεοχώρι), Ρεβενίκια (Μεγάλη Παναγία), Ραβνά, Στανός, Χωρούδα. Ἐπί Τουρκοκρατίας δημιουργήθηκαν οἱ κωμοπόλεις Ἅγιος Νικόλαος καί Γομάτι. Τό 1806 ὁ Ἄγγλος περιηγητής W.M. Leake ἀναφέρεται σέ δώδεκα “ἐλευθεροχώρια”, ὅπως τά ὀνομάζει, τά ὅποια διοικοῦνταν ἀπό τόν Μαντέμ Ἀγά, πού εἶχε τή διοίκηση τοῦ Μεταλλείου, μέ πρωτεύουσα τόν Μαχαλά (Στάγειρα).

Ἐνῶ ἔτσι ἔχουν τά πράγματα στίς Ἐπισκοπές Ἱερισσοῦ καί Ἀρδαμερίου, ὁ ἱστορικός Ἀπόστολος Βακαλόπουλος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στή Θεσσαλονίκη καί στά ἄλλα κέντρα τῆς

Μακεδονίας «...ήταν επόμενο να μεταδοθῆ... ὁ ἐπαναστατικός ἀναβρασμός τῶν νοτίων Ἑλλήνων καί νά ἐξαπλωθῆ ταχύτατα ὁ σπόρος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καί νά πιάσῃ γερές ρίζες. Πραγματικά, ἡ Ἐταιρεία εἶχε προχωρήσει ἀρκετά στή Μακεδονία. Ὑπάρχει γραπτή μαρτυρία ὅτι ὁ Φιλικός Δημ. Ἰπατρος, πού στά 1820 εἶχε κατεβῆ σ' αὐτήν, μύησε τόν πρόκριτο τῆς Θεσσαλονίκης Χριστόδουλο Νταλάνο [...]. Μέ τή Φιλική Ἐταιρεία συνεργάζονταν ὁ Μητροπολίτης Σερρῶν Χρῦσανθος, ὁ Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος, ὁ ὁποῖος εἶχε φροντίσει νά μνηθοῦν στή Φιλική Ἐταιρεία οἱ ὄπλαρχηγοί Καρατάσος καί Γάτσος, ὁ Βενιαμίν τῆς Κοζάνης, ὁ Ἄνθιμος τῶν Γρεβενῶν, ὁ Ἱερόθεος (; sic) τῆς Ἱερισσοῦ καί Ἀγίου Ὀρους καί ὁ Κωνσταντῖος τῆς Μαρωνείας. Καί αὐτοί δέν ἦταν οἱ μόνοι· ἀκολουθοῦσε ἕνα πλῆθος κατωτέρων κληρικῶν καί λαϊκῶν»¹.

Ὄντως, τήν ἐποχή ἐκείνη εἶχε παρατηρηθῆ ἔντονος ἐπαναστατικός ἀναβρασμός στή Μακεδονία, ἰδίως στήν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης καί Χαλκιδικῆς καί ξεχωριστά στό Ἅγιον Ὄρος. Ἐκεῖ, κατά τά τέλη Μαρτίου τοῦ 1821 εἶχε φθάσει ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, μέ σκοπό νά δράσῃ στήν κατάλληλη στιγμή, ὁ Φιλικός Ἐμμανουήλ Παππᾶς.

Ὁ Ἐμμ. Παππᾶς (1772-1821) εἶχε γεννηθῆ στό χωριό Δοβίστα-σημερινό Παππᾶ- τῆς περιφέρειας Σερρῶν, ἀπό πατέρα ἱερέα, τόν Δημήτριο, καί εἶχε παρακολουθήσει τά μαθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου στίς Σέρρες. Ἀργότερα ἐγκατεστάθη ὀριστικά στίς Σέρρες καί πολύ γρήγορα κατόρθωσε νά προοδεύσῃ ὡς ἔμπορος καί νά ιδρύσῃ ἐμπορικά καταστήματα καί στήν Κωνσταντινούπολη καί στή Βιέννη. Ἔτσι ἀπέκτησε μεγάλη κτηματική καί χρηματική περιουσία, ἀναλαμβάνοντας καί τραπεζικές ἐργασίες. Δανειστής τῶν Τούρκων ἀγάδων καί μπέηδων τῆς περιοχῆς, εἶχε στενές σχέσεις μαζί τους καί τούς ἐπηρέαζε πολύ, ἰδίως τόν τοπάρχη-διοικητή τῶν Σερρῶν, Ἰσμαήλ Μπέη. Μετά τόν θάνατο τοῦ Ἰσμαήλ (1814) ὁ σπάταλος καί ἄσωτος γιός του, Γιουσούφ Μπέης, δημιούργησε μεγάλη χρέη, ὥστε ἦταν ἀδύνατον νά τά ξεπληρώσῃ². Ὄταν λοιπόν ὁ Παππᾶς ζήτησε μέ ἐπιμονή νά τοῦ ἐξοφλήσῃ μέρος τουλάχιστον τοῦ δανείου, ὁ μουτεσελίμης τῆς Θεσσαλονίκης, Σερῖφ Σεντίκ Γιουσούφ Μπέης, ἄνθρωπος βάνουσος, τυραννικός καί χριστιανομάχος, τόν ἀπειλήσῃ ὅτι θά τόν σκοτώσῃ. Ἄλλωστε, ὁ Γιουσούφ Μπέης γράφει στόν νέο μολλά (δικαστή πρώτου βαθμοῦ) Χαῖρουλλάχ ἱμπν Σινασῆ Μεχμέτ ἀγά, γιά τήν τότε προεπαναστατική κατάσταση τῶν Ἑλλήνων: «Οἱ ἄπιστοι Ρωμιοί τοῦ βιγλαετιοῦ, δείχνουν ἐδῶ καί λίγο καιρό κάποια ὑποπτη κίνηση. Ἐτοιμάζουν ἐξέγερση [...] καί γι' αὐτό πρέπει ἀλύπητα νά τούς χτυποῦμε, ὅπου τούς βρίσκουμε». Τότε ὁ Παππᾶς, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1817, ἀναγκάστηκε νά καταφύγῃ στήν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ, ὕστερα ἀπό δύο χρόνια, στίς 21 Δεκεμβρίου τοῦ 1819 καί σέ ἡλικία 47 ἐτῶν, μνηθήκε στή Φιλική Ἐταιρεία καταθέτοντας στό ταμεῖο τῆς μεγάλο μέρος τοῦ ποσοῦ πού εἶχε κατορθώσῃ νά εἰσπράξῃ ἀπό τόν Γιουσούφ Μπέη ὕστερα ἀπό παρέμβαση τῆς Πύλης³.

¹ Βακαλόπουλος 1988, 544.

² Φιλήμων 1860, τ.3, 430-431.

³ Φιλήμων 1860, τ.3, 431.

Ὁ Παππᾶς, μέ ἐντολή τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη, ἀνέλαβε νά προετοιμάσῃ τό ἔδαφος καί νά ξεσηκώσῃ τούς κατοίκους τῆς Μακεδονίας σέ ἐπανάστασι· εἶχε ἀγοράσει στή Κωνσταντινούπολη ὄπλα καί πολεμοφόδια καί στίς 23 Μαρτίου τοῦ 1821, ἀφοῦ τά φόρτωσε στό καράβι τοῦ Αἰνίτη καπετάν Χατζῆ Βισβίτζη, ἀναχώρησε καί ὁ ἴδιος γιά τό Ἅγιον Ὅρος⁴. Ἀποβιβάστηκε στή Μονή Ἐσφιγμένου, τῆς ὁποίας ὁ Ἡγούμενος Εὐθύμιος ἦταν Φιλικός. Τήν ἄλλη μέρα ξεφόρτωσε τό πολεμικό ὑλικό καί προσκάλεσε τούς ἀντιπροσώπους-προϊσταμένους τῶν Ἱερῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους σέ γενική συνέλευση στή Μονή Ἐσφιγμένου. Ἐκεῖ ἐψηφίσθη ὁ Ἐμμανουήλ Παππᾶς ὡς Ἀρχιστράτηγος τῆς Μακεδονίας⁵ καί ἐξητήθη ἀπό τά Ψαρά καί ἀπό τά ἄλλα ναυτικά νησιά νά στείλουν ἐξοπλισμένα καράβια γιά τή φύλαξη τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀπό θαλάσσης. Συγχρόνως ἄρχισε μέ μυστικότητα ἡ στρατολόγησι καί ὁ ἐξοπλισμός τῶν μοναχῶν.

Ἐχοντας τήν πρωτοβουλία τῶν κινήσεων, οἱ ἐπαναστατημένοι τοῦ Ἁγίου Ὁρους «ἀφοῦ πῆγαν ἀπό τή Μονή Ἐσφιγμένου στίς Καρυές, περιώρισαν τόν μποσταντζή Χασεκή Χαλήλ ἀγά στή Μονή Κουτλουμουσίου, καί μέ ἐκκλησιαστική τελετή στό Πρωτάτο τῶν Καρυῶν, ὅπου πρωτοστατοῦσε ὁ Μαρωνεῖας Κωνστάντιος, ἀπηύθυναν θερμή παράκλησι στήν Προστάτιδα τοῦ Ἁγίου Ὁρους Θεοτόκον, γιά νά προστατεύσῃ τό Ὅρος ἀπό τούς ἀλλόθρησκους “ἀντίληψιν θερμῆν καί βοήθειαν εὐχηθέντες” καί δι’ ὅλους τούς ἐπαναστατημένους “Ἕλληνας”⁶.

Ὁ Ἀπόστολος Βακαλόπουλος⁷ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ἡ γενική συνέλευσι τῶν προϊσταμένων τῶν μονῶν στίς Καρυές... ὀνομάζει τόν Ἐμμ. Παππᾶ “Ἀρχηγόν καί ὑπερασπιστήν τῆς Μακεδονίας”, σχηματίζει πενταμελεῖ ἐφορεία γιά τή διοίκησι τοῦ τόπου καί τήν ὀργάνωσι τῶν οἰκονομικῶν καί μέ πανηγυρική δοξολογία στό Πρωτάτο τῶν Καρυῶν κηρύσσει τήν ἐπανάστασι κατά τά τέλη Μαΐου»⁸. Ὁ Ἰωάννης Μαμαλάκης γράφει ὅτι στήν πανηγυρική Δοξολογία στό Πρωτάτο τῶν Καρυῶν «...πρωτοστατοῦσεν ὁ Μαρωνεῖας Κωνστάντιος» καί συμπεραίνει ὅτι «Ἡ δέησι [...] θά ἔγινε στίς 31 Μαΐου 1821 καί τήν ἴδια ἡμέρα ἔφυγαν ἀπό τίς Καρυές ὁ Ἐμμανουήλ Παππᾶς, ὁ Μαρωνεῖας Κωνστάντιος, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κοινότητος καί λοιποί γιά τήν Μονήν Ἐσφιγμένου»⁹. Οὐσιαστικά, ὀφείλουμε νά ποῦμε ὅτι «ἀπό τόν Πολύγυρο ἡ ἐπανάστασι ξαπλώθηκε στά χωριά τῆς Χαλκιδικῆς καί τοῦ Λαγκαδά. Ἡ προφορική παράδοσι διασώζει ἀκόμη νωπῆ τή μνήμη τῶν γεγονότων ἐκείνων»¹⁰.

Ἀπό τή Μονή Ἐσφιγμένου, πού τήν εἶχε κάνει ὁ Ἐμμανουήλ Παππᾶς στρατηγεῖο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, οἱ ἐπαναστατημένοι ξεκίνησαν γιά τόν Πρόβλακα (Νέα Ρόδα) καί τήν Ἱερισσό. Ὁ αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων, μοναχός Δοσίθεος, περιγράφει τήν εἰκόνα τῶν 3.900 περίπου ἐνόπλων ἀπό τούς ὁποίους 1000 περίπου ἦταν μοναχοί: «Ἐξεστράτευσε λοιπόν τότε ὁ Ἐκλαμπρότατος ἐκεῖνος

⁴ Περί τῆς καταστάσεως τοῦ Ἁγίου Ὁρους τήν ἐποχή ἐκείνη σημαντικές πληροφορίες παρέχει ἡ Διήγησις τοῦ μοναχοῦ Δοσιθέου, βλ. Μαμαλάκης 1957, 224 κ.έ..

⁵ Μαμαλάκης 1957, 230.

⁶ Μαμαλάκης 1961, τ. 1, 37-52, τ2., 147 καί 1962, τ.3, 3-45.

⁷ Βακαλόπουλος 1988, 554-555.

⁸ Φιλήμων 1860, τ.3, 144-145.

⁹ Μαμαλάκης 1961, τ.2, 149.

¹⁰ Βασδραβέλλης 1950², 201.

ἄρχων Μανολάκης μετά τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, πεζούς καί καβαλαραίους, καί μέ φλάμπουρα. Καί κατ' ἀρχάς ὄρμησαν πρὸς τοὺς Στραγειρίτας· καί ἦτον μέ τήν συνοδείαν αὐτοῦ τότε ζηλωτής ὑπέρμαχος πρῶτος ἀπό τοὺς ἄλλους, ὁ ἅγιος Μαρωνείας Κωνστάντιος λεγόμενος· εἶτα ὁ ἐξοχώτατος ἰατρός Εὐάγγελος μέ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, καί μέ πατιέρας, ὡς ἔθος εἶναι εἰς τά στρατεύματα. Πρὸς τούτοις ἦσαν ὁ Θεόφιλος ἀρχιμανδρίτης Βατοπεδίου· Ἡσαΐας ἀρχιμανδρίτης τοῦ Κουτλουμουσίου, ὅστις ἐπορεύετο μέ πολλοὺς στρατιώτας καί παργιάκια (σημαῖες). Ναθαναήλ, προηγούμενος τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ὁ Καθηγούμενος Εὐθύμιος τῆς τοῦ Ἐσφιγμένου Μονῆς καί ἐπιστήθιος φίλος τοῦ ἄρχοντος Μανολάκη. Γεδεών τῆς Μονῆς Ξενοφῶντος, ψηφισμένος σπαθάριος ἀπό τόν ἄρχοντα [...]. Καί ἄλλοι πολλοί καλόγεροι καί κοσμικοὶ ἐξεστράτευσαν ἀκολουθοῦντες τόν ρηθέντα ἄρχοντα [...]»¹¹.

Στὴν Ἱερισσό φθάνουν τὴν 1η Ἰουνίου¹² καί ὁ Ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ Ἰγνάτιος γράφει τὰ ἐξῆς γιὰ τόν Ἐμμανουήλ Παππᾶ: «Δηλοποιῶ διά τοῦ παρόντος μου ταπεινοῦ ὅτι [εὕρισκόμενοι εἰς τόν κίνδυνον, ὅπου οἱ Τοῦρκοι παίρνοντες τὰ ἄρματα εἶχον νά μᾶς κόψουν καί νά μᾶς σκλαβώσουν, καί ἐκ τούτου ἐφύγαμεν εἰς τὰ βουνά, οὕτω κινδυνεύοντες ἠλεήθημεν μετά Θεόν παρά τοῦ εὐγενεστάτου καί ὀρθοδοξάτου ἀρχιστρατήγου Κυρίου Ἐμμανουήλ Παππᾶ προφθάσαντος μέ τὰ χριστιανικά στρατεύματά του] ὅπου εὐθύς ἐκυρίευσεν τόν τόπον μας, τὴν ἐπαρχίαν μας Ἱερισσοῦ καί Ἁγ. Ὅρους καί ἠφάνισεν τοὺς Τοῦρκους καί μᾶς ἠλευθέρωσεν ὅλους ἀπό τό στόμα τῆς μαχαίρας, χωρίς νά βλαφθῆ κανένας μας, ὁ Θεός νά τόν στερεώνη, νά τόν δυναμώνη νά πηγαίνει νικώντας τοὺς ἐχθρούς καί νικώντας πηγαίνει ἕως τῆς Θεσσαλονίκης· [...] παρακαλοῦμεν τόν Θεόν νά τόν δυναμώνη οὕτως εὐμορφα νά νικᾷ τοὺς ἐχθρούς μας καί ἅς μαρτυρεῖ τοὺς ἀρχηγούς καί ὁ Ἅγιος Μαρωνείας, Κύριος Κωνστάντιος τοὺς πρέποντας ἐπαίνους τῆς εὐγενείας του, ὅπου εὐρέθη μαζί, χωρίς βέβαια νά κρύπτεται τό ἀνδραγάθημα τοῦ εὐεργέτου μας μετά τόν Θεόν Κυρίου Ἐμμανουήλ Παππᾶ, τοῦ εὐλογημένου ἀρχιστρατήγου μας, ὃν Κύριος διαφυλάττει ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, θριαμβεύοντα καί νικῶντα τοὺς ἐχθρούς, ἀμήν. ΑἰΩΚΑ (1821) Ἰουνίου Α΄ . Ὁ Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὅρους Ἰγνάτιος ὑποβεβαιῶ»¹³. Τό ἔγραφο αὐτό, γράφει ὁ Ἰ. Μαμαλάκης, εὐρίσκεται σέ ἀντίγραφο στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη, στό Ἀρχεῖο Ἀγωνιστῶν, φάκελλος Ἐμμ. Παππᾶ.

Ὑποδεχόμενος ὁ Ἱερισσοῦ Ἰγνάτιος μέ χαρά στήν Ἱερισσό τόν Ἐμμ. Παππᾶ, ἀποστέλλει ἐκπροσώπους τῶν Ἀγιορειτῶν καί γράμματα τοῦ Ἐμμ. Παππᾶ πρὸς τὴν ἐπαναστατική κυβέρνησι τῆς Ἑλλάδος καί τοὺς καπεταναίους τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῶ πᾶράλληλα στίς 2 Ἰουνίου μαζί μέ τόν Γεδεών τόν Ξενοφωντινὸ ἔρχονται στά Μαντεμοχώρια, μέ ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τόν Ἰγνάτιο καί στρατολογοῦν ἄνδρες Μαντομοχωρίτες πού προσχώρησαν στό σῶμα τοῦ Ἐμμ. Παππᾶ. Εἶναι χαρακτηριστικὲς καί οἱ ἐπιστολές πού ἐστάλησαν στοὺς Ἀγιορεῖτες νά σπεύσουν νά ἐνεργήσουν «διά νά προφθασθῆ καί ὁ τόπος Σας, ὅπου εἴμεθα γείτονες συμματικοί (sic)». Οἱ κινήσεις αὐτές τοῦ Ἰγνατίου μαρτυροῦνται σέ γράμματα πού ἔστειλαν οἱ Μαντεμοχωρίτες στόν Παππᾶ. «Τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς αὐτὴ, γράφει ὁ Ἀπ. Βακαλόπουλος, εἶχε πλησιάσει πρὸς τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία ὁ

¹¹ Μαμαλάκης 1957, 230-231.

¹² Μαμαλάκης 1961, τ.2, 145 κ.έ..

¹³ Μαμαλάκης 1961, τ.2, 151.

σερασκέρης και βεζίρης Χατζή Μεχμέτ Μπαϊράμ πασᾶς, πού εἶχε ξεκινήσει μέ μεγάλες δυνάμεις ἀπό τή Μ. Ἀσία και εἶχε περάσει τόν Ἑλλησποντο (στό Τσαρδάκ) διευθυνόμενος πρὸς τήν Νότια Ἑλλάδα [...] και ἐπισπεύει τήν πορεία του, ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ, πού εἶχαν καταλάβει τό στενό τῆς Ρεντίνας, τά διαλύει και τ' ἀναγκάζει ν' ἀποσυρθοῦν στά βουνά κατά τά μέσα τοῦ Ἰουνίου»¹⁴.

«Ὁ Μπαϊράμ πασᾶς ἀναφέρει στόν Σουλτάνο τόν ἀπολογισμό τῶν ἐπιχειρήσεων του στήν Κεντρική Μακεδονία μέ τό συνηθισμένο πομπῶδες ὕφος τοῦ ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ: “Ἐκκαθαρίζων ἀπό τῶν τοιούτων ἀκαθάρτων στοιχείων και βδελυρῶν ἐρπετῶν τήν περιφέρειαν Θεσσαλονίκης ἐπέδραμον μετά τοῦ γενναίου στρατοῦ μου κατά τῶν περιοχῶν Καλαμαριάς, Παζαρούδας, Σιδηρόπορτας, Πολυγύρου, Κασσάνδρας, Κίτρους και Κατερίνης, ἔνθα καταπολεμήσας τούς ἀπίστους τούτους ἐξόντωσα και ἀπήλειψα ἀπό προσώπου γῆς 42 πόλεις και τά χωριά αὐτῶν, συνωδά δέ τῶ ἱερῷ φετῶ αὐτούς μέν τούς ἴδιους διεπέρασα ἐν στόματι ῥομφαίας, τάς γυναῖκας και τά τέκνα τά ἐξηνδραπόδισα, τά ὑπάρχοντά των διένειμα μεταξύ τῶν πιστῶν νικητῶν, τάς ἐστίας δέ αὐτῶν παρέδωκα εἰς τό πῦρ και τήν τέφραν, ὥστε φωνή ἀλέκτορος νά μήν ἀκούγεται πλέον εἰς αὐτούς”».

Ἀναφέρεται ὅτι στίς 3 Ἰουνίου 1821 ὁ Ἐμμ. Παπᾶς ἔρχεται στό Στρατῶνι. Ἦδη ἡ σύγκρουση στή Ρεντίνα μέ τόν τουρκικό στρατό εἶχε ἀποφασισθῆ. Ὁ Μπαϊράμ πασᾶς ἐρχόμενος ἀπό τήν Καβάλα μέ 20.000 πεζούς και 3.000 ἵππεις ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ, οἱ ἔνοπλοι τοῦ ὁποῖου στήν Ρεντίνα, στήν Παζαρούδα και Ἐγρί-Μπουτζιάκ (Νέα Ἀπολλωνία) ἀναγκάστηκαν νά ὑποχωρήσουν μπροστά σ' αὐτόν τόν πολυαριθμότερο στρατό. Οἱ Ἕλληνες διαλύθηκαν, οἱ ἔνοπλοι ἔφυγαν στά βουνά και ὁ Ἐμμ. Παπᾶς ἀποσύρθηκε μέ 200 περίπου ἑναπομείναντες πρὸς Πολύγυρο και Κασσάνδρα, γιά νά συνεχίσουν τήν ἀντίσταση. Ὁ Τουρκικός στρατός στράφηκε πρὸς τά χωριά τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀπ' ὅπου περνοῦσε, ὡς ἀναφέρει και στήν ἔγγραφη ἀναφορά του πρὸς τόν Σουλτάνο ὁ Μπαϊράμ πασᾶς, ἄφηνε συντριμμία. Ἐκαίγαν τά χωριά και σκότωναν τούς χριστιανούς. Ὁ Μπαϊράμ πασᾶς κατεδίωξε τούς Ἕλληνες, πρόλαβε τήν ὀπισθοφυλακή και τήν διέλυσε. Ἦλθε μέχρι τήν Ἀρναία καίγοντας και σφάζοντας και συνέχισε πρὸς τά Ζερβοχώρια.

Μεγάλη ἦταν ἡ ἀγριότητα τῶν Τούρκων. Σύμφωνα μέ πληροφορίες πού δίνουν τά ἀμερικανικά ἀρχεῖα, ἀπό 1-15 Ἰουλίου στή Θεσσαλονίκη πουλήθηκαν 150 γυναικόπαιδα ἀπό τή Γαλάτιστα και τά Ραβνά (Πετροκέρασα) και 500 λίγο ἀργότερα.

Στήν προαναφερθεῖσα ἀναφορά του ὁ θηριώδης Μπαϊράμ Λουμπότ πασᾶς σημειώνει ἐπιπλέον: «...Ἐπειδή οἱ ραγιάδες τῶν δήμων Καλαμαριάς και Παζαρούδας..., ὡς και τῶν Μαντεμοχωριῶν, Πολυγύρου και Κασσάνδρας εἶχον ἐπαναστατήσει, μοι ἀνετέθη και ἡ καταστολή τοῦ κινήματος τούτου. Δι' ὃ ἐπισπεύσας τήν προέλασίν μου, ἤρχισα μάχην κατ' αὐτῶν ἀπό τοῦ στενοῦ τῆς Ρεντίνας και... κατόπιν γενναίας ἐφόδου τῶν στρατιωτῶν τῆς Α. Μ. κατηγάγαμεν περφηανῆ νίκη κατὰ τῶν ἐχθρῶν, και ἀφοῦ διεπεράσαμεν ἐν στόματι μαχαίρας τούς ἀπίστους

¹⁴ Βακαλόπουλος 1988, 565 κ.ἔ., Βασδραβέλλης 1950², 223-224, Μαμαλάκης 1961, τ.1, 157 κ.ἔ., Τρικούπης 1879, 179-180 και Φιλήμων 1860, τ.4, 119.

τεσσαράκοντα χωρίων... ήγμαλωτίσαμεν τὰς συζύγους καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν καὶ ἐλαφυραγωγήσαμεν τὰς πλουσίας περιουσίας αὐτῶν, τὰ δὲ χωρία καὶ τὰ στρατόπεδα αὐτῶν παρεδώκαμεν εἰς τὰς φλόγας διασκορπίσαντες καὶ τὰ χωρία αὐτῶν...»¹⁵.

Μετά τὴν πτώση τῆς Κασσάνδρας στίς 14 Νοεμβρίου οἱ Τοῦρκοι στράφηκαν πρὸς τὴ Βόρεια Χαλκιδική καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε ἡ Ἐπανάσταση. Στὴν Ἱερισσό ἔγινε μέγας χαλασμός. «Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης στό βιβλίο του “Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας 1796-1832”, ἡ σύλληψη καὶ ἡ σφαγή τῶν Ἱερισσιωτῶν ἔγινε ἀπὸ τὸν μουτεσελίμη Θεσσαλονίκης, τὸν Γιουσούφ Μπέη, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ κατέπνιξε μὲ σφαγὲς κάθε ἐπαναστατικὴ ἀπόπειρα στὴ Θεσσαλονίκη... ἐξεστράτευσε μέσῳ τῆς κοιλάδας τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ κατέφθασε στὴν Ἱερισσό, σκορπίζοντας στό διάβα του τὸν ὄλεθρο καὶ τὸν θάνατο. Ἐγκατεστάθηκε μὲ τὸ ἐπιτελεῖο του στό σημερινό “Μαῦρο Ἀλῶν” ὅπου ὑπῆρχε τὸ μετόχι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ζωγράφου, ἀπ' ὅπου ἐπιτηροῦσε ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ καὶ τοὺς ἐπαναστάτες τοῦ Ἐμμανουήλ Παπᾶ, πού βρισκόνταν στό Ἅγιον Ὄρος», σημειώνει ὁ Γιάννης Μαρίνος¹⁶. Μαρτυρικός τόπος εἶναι καὶ ἡ Παζαρούδα (Ἀπολλωνία τοῦ Δήμου Βόλβης). Ὁ Γιουσούφ Μπέης «ἀφίχθεις εἰς τὴν κωμόπολιν Παζαρούδαν, συνέλαβε καὶ ἔπνιξε εἰς τὴν παρακειμένην λίμνην Βόλβην (Μπεσίκια ὅπως λεγόταν τότε) τοὺς περισσοτέρους κατοίκους τῆς»¹⁷.

Οἱ Τοῦρκοι στὴν Ἱερισσό ἔβαλαν τοὺς χριστιανούς νά περάσουν κάτω ἀπὸ τὴν ἀψίδα τῶν σπαθιῶν, ὡς ἔνδειξη ὑποταγῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ κάτω ἀπὸ τίς ξιφολόγχες στό Μαῦρο Ἀλῶνι, νότια τῆς Ἱερισσοῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὸ ἐξωκκλήσι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὅσοι περνοῦσαν τοὺς χάριζαν τὴ ζωὴ. Ὅσοι δὲν ὑποτάσσονταν τοὺς ἀποκεφάλιζαν μὲ τὰ σπαθιά καὶ τοὺς πετοῦσαν στὸν γκρεμό. Ἐδῶ βρῆκαν μαρτυρικό θάνατο 400 Ἱερισσιῶτες, γεγονός πού τιμοῦν μέχρι σήμερα οἱ κάτοικοί τῆς κάθε Λαμπροτρίτη (Τρίτη τῆς Διακαινισίμου)¹⁸.

Ὁ Ἱερισσοῦ Ἰγνάτιος βλέποντας τὴν ἄσχημη τροπὴ τῶν μαχῶν ἀπευθύνεται ἔντρομος πρὸς τοὺς Ἁγιορεῖτες καὶ παρακαλεῖ νά στείλουν βοήθεια. Ἡ ἀγωνία του κορυφώνεται. Φαντάζεται τί θά συμβῆ στὴ συνέχεια μὲ τὴν προέλαση τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ὁ κόσμος, οἱ περισσότεροι γυναικόπαιδα, ἔφευγαν ἀπὸ τὰ χωρία καὶ πήγαιναν νά προφυλαχθοῦν στό Ἅγιον Ὄρος. Διπλὴ τώρα ἡ εὐθύνη τοῦ Ἐπισκόπου, ἡ ἄμυνα τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἡ προστασία τῶν ἀμάχων.

Ὁ Ἰγνάτιος ἀντελήφθη ὅτι ἦταν μάταιη ὁποιαδήποτε ἀντίσταση τῶν ἀόπλων μοναχῶν μπροστὰ στὸν πολυαριθμότερο τουρκικό στρατό. Γι' αὐτό, σέ συνεννόηση μὲ τοὺς Ἡγουμένους ἀποφασίστηκε οἱ Μονές νά ἀφεθοῦν ἐλεύθερες, ὥστε νά μὴν εἰσέλθουν οἱ ὀρδὲς τῶν κατακτητῶν μετὰ ἀπὸ οἰαδήποτε ἀντίσταση. Ἄλλη ἐπείγουσα μέριμνα τοῦ Ἰγνατίου ἦταν νά περισωθοῦν τὰ κειμήλια τοῦ Ἁγίου Ὄρους, γι' αὐτό καὶ μεταφέρθηκαν ἐκτός Ἄθωνος.

¹⁵ Βασδραβέλλης 1950², 223.

¹⁶ Μαρίνος 2011, 7 καὶ 26.

¹⁷ Βασδραβέλλης 1950², 130.

¹⁸ Παπανικολάου 1962, 46-61 καὶ Κύρου 2010, 24,

Περί τά 5.000 γυναικόπαιδα από τή Χαλκιδική κατέφυγαν στό Ἅγιον Ὅρος βρίσκοντας προστασία καί διατροφή. Χαρακτηριστικά ἀναφέρεται ὅτι ἐπί 5 χρόνια ἔμειναν ἀρκετές οἰκογένειες στή Σκήτη τῆς Ἁγίας Ἄννης, καθὼς ἐπίσης καί στά Γιαννακόπουλα τῆς Λαύρας. Ἀπό τό Ἅγιον Ὅρος Ψαριανά καί Ὑδραϊκά καράβια πῆραν τά γυναικόπαιδα στίς Βόρειες Σποράδες ὅπου καί διασώθηκαν.

Μετά τήν πτώση τῆς Κασσάνδρας, τή λεηλάτηση καί τήν καταστροφή τῆς Χαλκιδικῆς, τῆ 15ῃ Δεκεμβρίου 1821, ἰσχυρά τμήματα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἄρχισαν νά καταλαμβάνουν τά Μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Οἱ ἀγιορεῖτες συγκέντρωσαν μέ ἐπίβλεψη τοῦ Ἰγνατίου τά κειμήλια καί ἦταν ἔτοιμοι νά τά φορτώσουν. Πράγματι, ἦλθαν Ὑδραϊκά καί Ψαριανά καράβια καί ὁ ἴδιος ὁ ναύαρχος Ἀνδρέας Μιαούλης, στά ὁποῖα ἐπιβιβάστηκαν οἱ περισσότεροι μοναχοί τῆς Μεγίστης Λαύρας, Ἰβήρων, Παντοκράτορος, Διονυσίου, Γρηγορίου, Ἐσφιγμένου, Κωνσταμονίτου καί ἄλλων Μονῶν παίρνοντας μαζί τους καί τά ἱερά κειμήλια τῶν Μονῶν τους. Οἱ μοναχοί μέ τά ἱερά κειμήλια κατέληξαν στά νησιά Σκῦρο, Σκόπελο, Σκιάθο, Ψαρά, Ὑδρα, Πόρο, ἀκόμα καί στήν Πελοπόννησο διαφυλάσσοντας τά κειμήλια. Ὅλη αὐτή ἡ ἐπιχείρηση διοργανώθηκε ἀπό τόν Ἐθνοῖερομάρτυρα Ἰγνάτιο. Χάρις σ' αὐτόν διασώθηκαν τά κειμήλια τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

Ὁ Ἰγνάτιος ἔστειλε γράμμα στόν Μινίστρο τῆς θρησκείας, Ἐπίσκοπο Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, καί τόν παρακαλοῦσε νά μεριμνήση γιά τήν ἀσφαλή διαφύλαξη τῶν κειμηλίων πού θά μετέφεραν οἱ μοναχοί. Πράγματι, ὁ τελευταῖος ἔστειλε τούς Βουλευτές Γρηγόριο Κωνσταντᾶ καί τόν Ἀρεοπαγίτη Δρόσο νά μεταφέρουν τά κειμήλια τῆς Μονῆς Παντοκράτορος, πού εὑρίσκονταν στή Σκόπελο. Κατά τά 1830, μέ ἀπόφαση τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια μέ ἔθνικό πλοῖο ἐπεστράφησαν ὅλα τά κειμήλια στό Ἅγιον Ὅρος καί τά Μοναστήρια¹⁹.

Ὡστόσο, οἱ Τούρκοι ὅσα κειμήλια βρῆκαν τά λεηλάτησαν. Τό Ἅγιον Ὅρος ἔπαθε μεγάλη καταστροφή. Πολλοί μοναχοί θανατώθηκαν καί Μοναστήρια κατεστράφησαν. Ἐνῶ πρὶν τό 1821 ὑπῆρχαν στό Ἅγιον Ὅρος 10.000 μοναχοί, μετά τήν ἐπανάσταση σέ ἀπογραφή τῆς 9ῆς Ἰουνίου 1826 εὑρέθησαν συνολικῶς 590.

Τότε συνελήφθη καί ὁ Μητροπολίτης Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὁρους, Ἐθνομάρτυρας Ἰγνάτιος ὁ Γ', ὁ ὁποῖος βρῆκε τραγικό θάνατο ἀπό τούς Τούρκους ὡς κύριος ὑποκινητής καί συντονιστής τῆς Ἐπαναστάσεως. Τό αἷμα του πότισε τό χῶμα τῆς Χαλκιδικῆς.

Περαίνοντες μέ τά τοῦ αἰοδίμου Ἐθνοῖερομάρτυρος Ἰγνατίου τοῦ Γ', Μητροπολίτου Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὁρους, ὀφείλουμε νά ἀναφερθοῦμε καί στίς δύο ἄλλες μορφές-προσωπικότητες πού κόσμησαν τήν ὑφ' ἡμᾶς Ἱερά Μητρόπολη καί ἐκλέησαν τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, κατά τήν Ἐθνεγερσία τοῦ '21. Μιλᾶμε γιά τόν αἰοδίμο Ἐπίσκοπο Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιο καί τόν Ἐθνεγέρτη τῆς Χαλκιδικῆς Μητροπολίτη Μαρωνείας Κωνσταντίο.

Καί πρῶτος ὁ Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος. Ἦδη παρετηρήθη ὅτι οὐσιαστικά ἡ ἐπανάσταση στή Χαλκιδική ἐκκίνησε τήν 17ην Μαΐου στόν Πολύγυρο καί ἐξαπλώθη παντοῦ. Ὁ Ἀπόστολος Βαλκαλόπουλος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «Δύο εἶναι κυρίως τά στρατιωτικά στίφη τῶν

¹⁹ Βλ. Μαϊδώνης 1989.

ἐπαναστατῶν: τό ἕνα ἀποτελεῖται ἀπό Μαντεμοχωρίτες καί μοναχοῦς μέ ἀρχηγό τόν Ἐμμανουήλ Παππᾶ καί τό ἄλλο ἀπό Κασσανδρινούς καί Χασικοχωρίτες μέ ἀρχηγό τόν Χάψα»²⁰.

Παρακολουθήσαμε μερικῶς τίς κινήσεις τοῦ Ἐμμ. Παππᾶ. Ἄς δοῦμε τώρα τίς κινήσεις τοῦ καπετάν Στάμου (Σταματίου) Χάψα.

Μία ομάδα, λοιπόν, μέ ἀρχηγό τόν ὄπλαρχηγό Στάμο Χάψα κατευθύνεται πρὸς Θεσσαλονίκη περνῶντας τόν Χολομῶντα. Ὑποκινεῖ σέ ἐπανάσταση καί ἐλευθερώνει τόν Βάβδο, τή Γαλάτιστα, τὰ Βασιλικά, τήν Καλαμαριά καί αἰφνιδιαστικά ἐμφανίζεται μπροστά ἀπό τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης. «Ἐφτασε ὡς τρεῖς ὥρες μακριά ἀπό τήν Θεσσαλονίκη· “ἐκόντευσαν ἕως τὰ τείχη της”, ὅπως γράφει μέ ὑπερβολή τήν 1η Ἰουνίου ἕνας ἀπό τοὺς ὄπλαρχηγούς τῶν ἐπαναστατικῶν σιφῶν, ὁ Ἄγγελος Βασιλικός [...]. Πλήθη Τούρκων χωρικῶν τρομοκρατημένων ἔφθαναν καί κατασκήνωναν ἔξω ἀπό τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης κατά τίς ἀρχές τοῦ Ἰουνίου. Οἱ καπνοὶ τῶν χωριῶν τους πού καίγονταν ἦταν ὁρατοὶ ἀπ’ αὐτήν»²¹. Ἐνδιαφέροντα ἀλλά λίγα στοιχεῖα, σχετικά μέ τόν ἀντίκτυπο πού εἶχε μέσα στή Θεσσαλονίκη ἡ ἐξέγερση τῶν Χαλκιδιωτῶν, περιέχει ἡ ἀνέκδοτη ἔκθεση τοῦ αὐστριακοῦ Προξένου Θεσσαλονίκης Pietro de Coch, γραμμένη στίς 17 Ἰουνίου 1821. Παραθέτουμε τμήμα της: «...Ἡ Ἑλληνική ἐπανάσταση, πού ἔχει ξεσπάσει κίόλας σέ πολλές ἐπαρχίες τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους, προκαλεῖ τήν γενική κατάπληξη, τό σταμάτημα κάθε ἐργασίας καί ἀνοιχτές ἐχθροπραξίες, οἱ ὁποῖες στά μέρη ὅπου οἱ Ἕλληνες εἶναι περισσότεροι, πληθύνονται ἀπό μέρα σέ μέρα, ἐδῶ κι ἐκεῖ, καί μάλιστα μέρα μεσημέρι μέσα στή Θεσσαλονίκη, ἀπό τήν ὁποία οἱ ἐπαναστάτες δέν ἀπέχουν παρά λίγες ὥρες. Βρίσκονται σ’ ἕνα χωριό ὀνομαζόμενο Γαλάτιστα καί ξεσηκώνουν παντοῦ τίς ψυχές τῶν κατοίκων μέσα στίς πόλεις, στά νησιά καί γενικά ὅπουδήποτε ξαπλώνονται. Πολυάριθμα πολεμικά καράβια μέ ξεχωριστή καινούργια σημαία λυμαίνονται τή θάλασσα, συλλαμβάνουν τουρκικά πλοῖα, κάνουν νηοψία στά πλοῖα τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, τά ὁποῖα ὁμως σέβονται... Ἐν τῷ μεταξύ ἐδῶ αὐξάνονται οἱ ἀταξίες, ἡ ἀδημονία καί ὁ γενικός φόβος μήπως οἱ Ἕλληνες κτυπήσουν ἀπό στεριά καί θάλασσα τήν πόλη αὐτή, στήν ὁποία ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμός κακοποιῶν, ἂν καί ἡ κυβέρνηση ἔχει συλλάβει ὡς ὀμήρους ὄλους τοὺς πλούσιους Ἕλληνες, πού ἀσκοῦν καί τήν πιο μεγάλη ἐπιρροή»²².

Ἡ ἐπανάσταση ἐδῶ στή Γαλάτιστα εἶχε προετοιμασθῆ ἀπό τόν ἄξιο ποιμενάρχη της Ἰγνάτιο Ἐπίσκοπο Ἀρδαμερίου. Ἐκεῖνος προετοίμασε καί ὁ ἴδιος μετέδωσε τήν ἐπαναστατική φλόγα στή Γαλάτιστα καί τήν ἐπαρχία του.

Ὁ Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος γεννήθηκε στή Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας τό 1769. Σπούδασε καί μορφώθηκε στήν πατρίδα του καί στή συνέχεια στή Θεσσαλονίκη. Ἀξιώθηκε νά ἔχη δάσκαλο τόν περίφημο λόγιο Γρηγόριο Κωνσταντᾶ. Στήν ἀρχή ἦταν δάσκαλος καί εἶχε μεγάλο πάθος γιά τήν παιδεία. Ἡ διδασκαλική του ικανότητα κατά τήν παραμονή του στή Θεσσαλονίκη συνετέλεσε στό νά ἀναδειχθῆ Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου. Στήν Ἐπισκοπή Ἀρδαμερίου τόν συναντᾶμε ἤδη ἀπό τό 1804.

²⁰ Βακαλόπουλος 1988, 562.

²¹ Βλ. Ἀρχεῖον Ἱστορικήσ καί Ἐθνολογικήσ Ἐταιρείας, Ἀρχεῖον Ἐμμανουήλ Παππᾶ.

²² Ἐκθεση τοῦ Pietro de Coch στό Österreichisches Archiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Consulat Salonich (1877-1834).

Αναφέρεται ότι τό 1805 πήγε στό Ἅγιον Ὅρος ὡς Ἐξάρχος τοῦ Πατριαρχείου καί ἀνέγνωσε στήν Ἱερά Κοινότητα τό σιγγίλιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄. Σύγχρονος τοῦ Ἰγνατίου τόν χαρακτηρίζει «ἄνδρα πεπαιδευμένον καί φιλογενῆ, ζηλωτή τῆς μαθήσεως. Μεγάλως ἠγωνίσθη νά συστήσῃ σχολεῖα εἰς τήν ἐπαρχίαν του»²³.

Διοργάνωσε τήν ἐκπαίδευση στήν ἐπαρχία του καί ἦταν καί ὁ ἴδιος διδάσκαλος. Ὅπουδήποτε βρισκόταν συγκέντρωνε κοντά του τά ἐγκαταλελειμμένα παιδιά καί τά δίδασκε. Ἐνῶ ἀκόμη διακοῦσε ἡ Ἐπανάσταση, σέ ὅλες τίς περιοδεῖες του ἵδρυε συνεχῶς καινούργια σχολεῖα.

Τόν Αὐγούστο τοῦ 1818, εὑρισκόμενος στό Ἅγιον Ὅρος, μυήθηκε στή Φιλική Ἑταιρεία ἀπό τόν Φιλικό Γιάννη Φαρμάκη καί στή συνέχεια ἔγινε ὁ ἴδιος μνητής πολλῶν καί ἐπιδόθηκε στήν προσπάθεια γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ Γένους.

Ὁ Ἰγνάτιος διετήρησε ἀλληλογραφία μέ τόν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη. Σώζονται πολλές ἐπιστολές του προτρεπτικές «συνιστῶσαι τήν ἐνέργειαν τῶν δυνάμεων νά δράσουν ἐπ' ἀγαθῶ τῆς Ἑλλάδος». Ὄταν ἐπληροφορήθη τήν κάθοδο τοῦ Ὑψηλάντη στή Μολδοβλαχία, στίς 21 Ἀπριλίου τοῦ 1821, ἀπευθύνει ἀπό τή Θεσσαλονίκη προκήρυξη πρὸς ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανούς παρακινῶντας τους νά λάβουν μέρος στόν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὁ ἴδιος δέ κηρύσσει τήν Ἐπανάσταση στή γενέτειρά του, τά Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας. Βλέποντας ὅμως ὅτι ἡ Ἐπανάσταση ἐκεῖ δέν θά εὐοδοῦτο, φεύγει κι ἔρχεται στήν ἐπαρχία του, ὅπου παίρνει μέρος στήν Ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς.

Κηρύττει τήν Ἐπανάσταση στή Γαλάτιστα καί γιά νά ξεσηκώσῃ τοὺς ἀναποφάσιστους καί δειλοὺς ραγιαδες προβαίνει σ' ἓνα τρομερό ἐγχείρημα. Καίει τή Μητρόπολή του! Ὅπως λένε οἱ ἱστορικοί, ὁ ἴδιος ἔβαλε φωτιά στό Μητροπολιτικό του οἶκημα στή Γαλάτιστα γιά νά δείξῃ ὅτι ἔπρεπε νά κόψουν κάθε δεσμό μέ τή δουλεία καί τήν ἀπόφαση νά διώξουν τόν κατακτητή. Δήλωσε δέ, ὅτι ἐάν ἀποτύγχανε ἡ Ἐπανάσταση δέν θά τήν εἶχαν ἀνάγκη τή Μητρόπολη. Ἐάν ὅμως νικοῦσαν, θά τήν ἔφτιαχναν μεγαλοπρεπέστερη.

Ὅπως εἶπαμε, ἡ ἐπανάσταση στή Χαλκιδική ἀπέτυχε. «Ἐναντίον τοῦ Χάψα ἐκστρατεύει στίς 4 Ἰουνίου ὁ Ἀχμέτ μπέης τῶν Γενιτσῶν μέ 500 ἰππεῖς²⁴, ἀτάκτους Γιουρούκους τῆς περιοχῆς του, ἀπογόνους τῶν πρώτων κατακτητῶν (Ἐβλιάτι φατιχάν), πού διατηροῦσαν ἀκόμη τίς πολεμικές τους ἀρετές καί τά νομαδικά τους ἦθη. Οἱ κακῶς ὀπλισμένοι καί ἀσύνηταχοι Ἕλληνες χωρικοί, ἐμπιστευόμενοι μόνο τόν ἐνθουσιασμό τους, εἶχαν ἐκτεθῆ στό πεδινό μέρος τῆς περιοχῆς Σέδες. Ἔτσι, μὴ μπορῶντας ν' ἀνθέξουν τῆς ἐπελάσεως τοῦ ἰππικοῦ, ἀναγκάστηκαν, παρά τή γενναία ἀντίστασή τους, ν' ἀποσυρθοῦν στά Βασιλικά. Σ' αὐτές τίς συμπλοκές φαίνεται ὅτι σκοτώθηκε ὁ Χάψας», γράφει ὁ Ἀπ. Βακαλόπουλος καί συνεχίζει: «Ἡ προφορική παράδοση διασώζει ὅτι τό τοπωνύμιο “Σκιοτάκια” ἢ “Σκιοτούδια” –ἐπάνω στόν δημόσιο δρόμο Βασιλικῶν-Γαλάτιστας, κάτω ἀπό τό Μοναστήρι τῆς Ἀγ. Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριάς– προῆλθε ἀπό τήν ἀνάμνηση τῆς

²³ Βλ. Μαϊδῶνης 1989.

²⁴ Rouqueville 1824, t.3, 57-59.

ἀντίστασης μερικῶν δεκάδων νέων τῆς Συκιᾶς, οἱ ὅποιοι βρῆκαν καί τόν θάνατο. Ἐκεῖ τώρα ἐπιτύμβια στήλη στημένη ἀπό τήν πατρίδα τῶν νέων διαιωνίζει τό γεγονός.

»Τούς Ἕλληνες ἀκολουθεῖ μέ περίσκεψη ὁ Ἀχμέτ, ὁ ὁποῖος στίς 9 τοῦ μηνός βρίσκεται ἐμπρός στά Βασιλικά, μέ 800 ἄνδρες. Οἱ 300 ὅμως ὑπερασπιστές ὑποχωροῦν, χωρίς νά δώσουν μάχη. Ἔτσι κυριεῦει τήν κωμόπολη, τήν λεηλατεῖ καί τήν καίει»²⁵.

Ὁ Ἰ. Κ. Βασδραβέλλης στό προαναφερθέν μνημειῶδες πόνημά του, “Οἱ Μακεδόνες κατά τήν Ἐπανάστασιν του 1821”, σχετικῶς μέ τή μάχη τῶν Βασιλικῶν γράφει τά ἑξῆς: «Ἡ ὠραία κωμόπολις παρεδόθη εἰς τό πῦρ, τήν σφαγήν καί τήν λεηλασίαν, ἀκολουθῶν δέ τουρκικός καί ἐβραϊκός ὄχλος ὠργίασε καί ἐκακούργησε κατά τρόπον φρικώδη. Νεανίδες συνελήφθησαν καί ἐβιάσθησαν, ἄλλαι συγκεντρωθεῖσαι εἰς τήν Θεσσαλονίκην ἐπωλήθησαν ἀπό σωματεμπόρους εἰς τά σκλαβοπάζαρα τῆς Βεγγάζης καί τῆς Τριπολίτιδος, μικροί δέ νεανίσκοι ἠγοράσθησαν ἀπό τούς πλουσίους μπέηδες καί γαιοκτήμονας τῆς Θεσσαλονίκης δι’ ἀνομολογήτους σκοπούς. Προχωροῦσα ἡ τουρκική ἐμπροσθοφυλακή συνεπλάκη παρά τόν Βούζιαρην εἰς τήν τοποθεσίαν “στοῦ Τσεπέλ τίς πέτρες” μέ τούς ἐπαναστάτας τοῦ Χάψα καί μετά σφοδρόν καί αἱματηρόν ἀγῶνα ἀνεχαιτίσθη. Ἐντός ὀλίγου ὅμως κατέφθασε τό κύριον σῶμα τοῦ Μπαϊράμ πασᾶ καί ὁ ἀγών ἐπανήρχισε σφοδρότερος. Ὁ Χάψας ἐμάχετο ὄρθιος καί διά κραυγῶν καί ὕβρεων ἀπέκρουε τούς ἐχθρούς, ἀλλ’ ὁ ἀγών ἦτο ἄνισος καί οἱ ἐχθροί πολλαπλάσιοι καί μάλιστα στρατιῶται τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἐξησκημένοι εἰς τάς μάχας. Οἱ ἄνδρες τοῦ Χάψα ἔπιπτον ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἐπί τοῦ πεδίου τῆς μάχης καί τελικῶς ὁ ἀρχηγός, τεθεῖς ἐπί κεφαλῆς τῶν ὑπολειφθέντων πολεμιστῶν καί τῶν ἐκ Βάβδου ὀπλαρχηγῶν Χαλάτη, Τουρλάκη καί Καραγιάννη, ἐρίφθη εἰς τό μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ καί μετά σκληρόν ἀγῶνα ἐκ τοῦ συστάδην ἔπεσεν ἐπί τοῦ πεδίου τῆς τιμῆς μαζί μέ τούς πολεμιστάς τῆς Συκιᾶς καί τοῦ Βάβδου. Συνολικῶς 62 πτώματα Ἑλλήνων κατέκειντο εἰς τήν τοποθεσίαν “Κομένοι ἢ Συκιωτάκια”, ὅπως λέγεται καί σήμερον ἀκόμη, καί ἄνω τῶν 500 πτωμάτων τῶν ἀντιπάλων ἐθάπτοντο ὑπό τῶν Τούρκων ἔξω τῶν Βασιλικῶν. Οἱ διασωθέντες πολεμισταί ὑπεχώρησαν πρὸς τά ὑψώματα τοῦ Βάβδου καί τόν Πολύγυρον, ἀποφασισμένοι ν’ ἀντιταχθοῦν ἐκ νέου κατά τοῦ προελαύνοντος Μπαϊράμ πασᾶ.

»Τό εἰς Ἁγίαν Ἀναστασίαν καταφυγόν μέρος τῶν γυναικοπαίδων τῶν βασιλικῶν, βλέπον τήν ἐγγύς αὐτοῦ συντελουμένην καταστροφὴν... ἐγκατέλειψαν διά νυκτός τήν Ἁγίαν Ἀναστασίαν καί κατηθύνθησαν διά τῶν ὑψωμάτων τῆς Γαλατίστης καί τοῦ Βάβδου εἰς τόν Ἅγιον Νικόλαον, ἔνθα ἐπιβασθέντα πλοιαρίων κατέφυγον εἰς τήν Σκιάθον, Σκόπελον, Στυλίδα καί Ἀταλάντη.

»Τήν ἐπομένην οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν εἰς τόν Γαλαρινόν ἔναντι τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας καί ἀπέστειλαν ἀναγνωριστικὴν περίπολον εἰς τό μοναστήριον, ἡ ὁποία ὅμως ἐβλήθη ἐκ παρεξηγήσεως ὑπό τῶν φυλάκων τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παπαμακαρίου, μὴ ἐπιθυμοῦντος νά προβάλῃ ἀντίστασιν, ἵνα διασώσῃ τό περικαλλές τοῦτο οἰκοδόμημα ἀπὸ τήν μανίαν τῶν Τούρκων. Καί ναί

²⁵ Βακαλόπουλος 1988, 564.

μέν οὐδείς Τουρκοῦς ἐφονεύθη, ἀλλ' ὁ Μπαϊράμ πασᾶς, λαβὼν τοῦτο ὡς ἀφορμὴν ἐλεηλάτησε τὴν μονήν, ἐσύλησε τοὺς θησαυροὺς καὶ ἀπεκεφάλισε τοὺς μοναχοὺς»²⁶.

Ὁ ἐξαίρετος ἐρευνητὴς Δημ. Θ. Κύρου, θεολόγος-φιλόλογος, γράφει ὅτι ἡ σύγκρουση στὰ Βασιλικά κοντὰ στὸν Βούζιαρη, στὴν τοποθεσία «στοῦ Τσεπέλ' τίς πέτρες» καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας «ἦταν σφοδρὴ καὶ αἱματηρὴ. Ὑποθέτω», συνεχίζει, «ὅτι ἔγινε στὰ μέσα Ἰουνίου»²⁷.

Ἡ ἐπόμενη γραμμὴ ἀντίστασης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων ὀργανώθηκε στὴν Κασσάνδρα μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἐμμανουὴλ Παππᾶ. Ἐκεῖ ἦλθε καὶ ὁ Ἰγνάτιος, Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τοὺς ἀγωνιζόμενους Ἕλληνες. Ἡ φονικὴ μάχη στὴν Κασσάνδρα, γράφει ὁ Βασδραβέλλης, διενεργήθη «τὰς πρωϊνὰς ὥρας τῆς 13ης Νοεμβρίου 1821, ἡμέραν Δευτέραν», μὲ ὅλες τίς δυνάμεις πού διέθετε ὁ Ἐμποῦ Λουμποῦτ πασᾶς. Ἡ μάχη ὑπῆρξε φονικώτατη. «Τὰ $\frac{3}{4}$ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος (δηλαδὴ ὁ Ἐμμανουὴλ Παππᾶς) μὲ ἐλάχιστους διασωθέντας... κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου, ὅπου τὸ χωρίον Ἄθυτος, ἔνθα ἐπιβάς τοῦ πλοίου τοῦ Χατζηβιζβίζης, ἀνεχώρησεν διὰ τὴν χερσόνησον τοῦ Ἄθω»²⁸.

Μετά τὴν συνθηκολόγησιν τοῦ Ἁγίου Ὅρους μὲ τὸν Ἐμποῦ Λουμποῦτ πασᾶ, ὁ Ἐμμ. Παππᾶς ἐπιβιβάσθη στό πλοῖο τοῦ Χατζηβιζβίζης καὶ ἀπεμακρύνθη τοῦ Ἁγίου Ὅρους. «Καί ἐνῶ κατηθύνοντο εἰς τὴν Ὑδραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἵνα συνεχίσουν ἐκεῖ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων, ὁ Παππᾶς συντετριμμένος ἐκ τῶν ἀτυχῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀπογοητεύσεως, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἐκ τῆς καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἐπελθούσης καταστροφῆς εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἀπέθανε κατὰ τὸν πλοῦν ἐκ καρδιακῆς προσβολῆς. Μεταφερθεῖσης τῆς σοροῦ εἰς τὴν Ὑδραν, ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπῶς εἰς τὸν ναόν τῆς Ὑπαπαντῆς, ἔνθα οἱ τάφοι τῶν ἐπισήμων Ὑδραίων, μὲ τιμὰς ἀναλόγους μὲ τὸ ἀξίωμα του»²⁹.

Μετά τὰ γεγονότα αὐτὰ ὁ Ἰγνάτιος ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴ Μακεδονία. Μέσω τῶν Βορείων Σποράδων ἢ τῆς Ὑδρας ἔρχεται στὴν Πελοπόννησο γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργο του. Ἐκεῖ, περιέρχεται τὰ ἑλληνικὰ στρατόπεδα «καὶ δι' εὐγλώτων προσλαλιῶν ἐνεθάρρυνε τοὺς στρατιώτας εἰς τραχὺ ἀγῶνα, καθιστάμενος παράδειγμα ἀρετῆς, πτωχείας καὶ μετριοφροσύνης». Οἱ χριστιανοὶ τῆς Μονεμβασίας ζήτησαν γιὰ ποιμενάρχῃ τους στή θέση τοῦ ἔθνομάρτυρος Χρυσάνθου τὸν σῶφρονα καὶ ἐνάρετο Ἰγνάτιο, καὶ τὸ 1824 διορίζεται τοποτηρητὴς Μονεμβασίας.

Μετά τὴ Μονεμβασία ἔρχεται στὶς Σπέτσες, ὅπου ἄνοιξε σχολεῖο, στό ὁποῖο δίδασκε ὁ ἴδιος τὰ παιδιά τῶν ἀγωνιζομένων ναυτικῶν, κηρύττοντας συνάμα πρὸς τὸν λαὸ τοῦ νησιοῦ.

Τὸ 1827 προσκαλεῖται στή Γραμποῦσα τῆς Κρήτης, ὅπου ἰδρύει σχολεῖα, ἀνεγείρει ναοὺς καὶ ἀγωνίζεται στό πλευρὸ τῶν ἐπαναστατημένων Κρητῶν.

Τὸ 1830 ἐπανέρχεται ὡς διδάσκαλος στή Μονεμβασία.

²⁶ Βασδραβέλλης 1967³, 137-138.

²⁷ Κύρου 2015, 22-25, Κύρου 2021, 17-18.

²⁸ Βασδραβέλλης 1967³, 149-150.

²⁹ Βασδραβέλλης 1967³, 153 καὶ Βακαλόπουλος 1988, 574.

Τό 1833 ό βασιλεύς Όθων μέ διάταγμα τόν διορίζει μέλος Έκκλησιαστικής Έπιτροπής, γιά τήν ανασυγκρότηση τής Έκκλησίας τής Ελλάδος. Έδω διακηρύττει τήν αντίθεσή του γιά τόν χωρισμό τής Έκκλησίας τής Ελλάδος από τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, συνιστά τήν επανένωση καί αγωνίζεται γι' αὐτήν μαζί μέ τόν Κωνσταντίνο Οικονόμο τόν ἐξ Οικονόμων. Τό 1834 καθίσταται Έπίσκοπος Γόρτυνος καί Μεγαλουπόλεως.

Τό 1839 γίνεται μέλος τής Ίερᾶς Συνόδου. Δέν πρόλαβε ὅμως νά χαρῆ τή νέα του θέση καί ἀφήνει τήν τελευταία του πνοή στίς 17 Σεπτεμβρίου 1839 στήν Ἀθήνα, σέ ἡλικία 75 ἐτῶν³⁰.

Καί εἰσερχόμεθα τώρα, στή μοναδική προσφορά καί θυσία τοῦ ἐυεργέτου τής Χαλκιδικῆς Μητροπολίτου Μαρωνείας Κωνσταντίου.

Ὁ Έθνεγέρτης Ροδόπης Μητροπολίτης Μαρωνείας Κωνστάντιος ὁ Α΄, ἐγεννήθη στά Μαντεμοχώρια τής Χαλκιδικῆς, πιθανότατα μεταξύ τῶν ἐτῶν 1770-1780. Ὁ Κωνστάντιος λόγω τής γεωγραφικῆς γειτνιάσεως τής γενέτειράς του Χαλκιδικῆς μέ τό Ἅγιον Όρος, πιθανῶς μετέβη στήν Ἀθωνική πολιτεία, ὅπου ἴσως ἐφοίτησε στήν Ἀθωνιάδα Έκκλησιαστική Σχολή καί ὀλοκλήρωσε τήν ἐγκύκλια ἐκκλησιαστική του ἐκπαίδευση.

Ὁ ἀείμνηστος μέγας ἱστορικός καθηγητής, Ἀπόστολος Βακαλόπουλος ἐπισημαίνει ὅτι τό ὄνομα τοῦ Κωνσταντίου ἀναφέρεται στίς ἱστορικές πηγές καί κατά τό ἔτος 1804, πιθανῶς μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τό Ἅγιον Όρος. Ἀργότερα, μεταβαίνει στό Οικουμενικό Πατριαρχείο ὅπου διακρίνεται γιά τό ἦθος του, τό δυναμικό καί δραστήριο χαρακτήρα του καθώς καί γιά τήν ἀφοσίωσή του στή Μητέρα Έκκλησία τής Κωνσταντινουπόλεως. Στό Φανάρι χειροτονεῖται πρεσβύτερος τοῦ Οικουμενικοῦ Θρόνου καί λαμβάνει τό Όφίκιο τοῦ Ἀρχιμανδρίτου.

Στίς 3 Ὀκτωβρίου τοῦ 1810 «Νεοφύτου (τοῦ μέχρι τή στιγμή ἐκείνη Μητροπολίτου Μαρωνείας) παραίτησιν οἰκειοθελῆ ποιησαμένου πρὸς τήν Έκκλησίαν ἐνυπόγραφον καί ἀβίαστον», νέος Μητροπολίτης Μαρωνείας ἐξελέγη ὑπό τής Ἀγίας καί Ίερᾶς Συνόδου τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου, στίς 10 Ὀκτωβρίου τοῦ 1818, «Ὁ Όσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καί Οικουμενικοῦ Θρόνου κύρ Κωνστάντιος».

Ὁ Μητροπολίτης Κωνστάντιος, ὅταν ἐξελέγη Μητροπολίτης Μαρωνείας, θά πρέπει νά ἦταν περίπου σαράντα ἐτῶν καί ἐποίμανε τή Μητρόπολή του ἐπί μιά δεκαετία, ἀπό τό 1810 μέχρι τό 1821. Κατά τή δεκαετή ἀρχιερατική διακονία του στήν ἐπαρχία Ροδόπης, πέραν τής Έκκλησιαστικῆς καί ποιμαντικῆς προσφορᾶς καί δράσεώς του, δέν ἔπαψε νά ἐμψυχώνει τούς ὑπόδουλους ρωμιούς τοῦ τότε Καζά (Διοικήσεως) Γκιουλμουτζίνας. Τήν ἴδια περίοδο ἡ «ἀόρατη Ἀρχή» τής Φιλικῆς Έταιρείας εἶχε θέσει σέ ἐφαρμογή τό ἐθνικοαπελευθερωτικό σχέδιό της νά ἀφυπνίσῃ τήν ἐθνική συνείδηση τῶν ραγιαδῶν λαῶν τής Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τίς παραδουνάβιες περιοχές. Μεταξύ τῶν μελῶν τής Φιλικῆς Έταιρείας μεγάλο ἦταν τό ποσοστό τῶν Μητροπολιτῶν καί γενικώτερα τῶν Ὀρθοδόξων Κληρικῶν.

Ὁ Κωντάντιος μνηθεῖς στά μυστικά τής Φιλικῆς Έταιρείας, πιθανῶς κατά τά τέλη τοῦ μηνός Ἀπριλίου ἢ ἀρχές Μαΐου τοῦ 1821 ἐγκαταλείπει τήν ἔδρα του καί προστρέχει στή Χαλκιδική,

³⁰ Βλ. Μαϊδώνης 1989.

τή γενέτειρά του, για νά δράση κατά τῶν Ὀθωμανῶν. Από τά ιστορικά κείμενα προκύπτει ὅτι εἶχε ἀποφασίσει νά ὀργανώσει σέ ἐπαναστατικό ἔνοπλο σῶμα ὅσους περισσότερους κατοίκους τῆς ἐπαρχίας Μαρωνείας στή Ροδόπη μπορούσε νά συγκεντρώσει καί κυρίως Μαρωνίτες, προκειμένου νά βοηθήσει στή Χαλκιδική τήν Ἐπανάσταση καί τά ἐκεῖ ἔνοπλα σώματα πού δροῦσαν ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν.

Κατευθύνθηκε, λοιπόν, ὡς ἐπικεφαλῆς μιᾶς ἐνόπλου ομάδος πού ἀπετελεῖτο ἀπό Μαρωνίτες καί κατοίκους ἐκ τῆς κωμοπόλεως Μάκρης πού ἀνήκε στήν Ἐκκλησιαστική του δικαιοδοσία καί κατευθύνθηκε στή νῆσο Θάσο τῆς Ἐπαρχίας του καί πάλι.

Στή νῆσο Θάσο ὁ Μαρωνεῖας Κωνστάντιος δραστηριοποιήθηκε ὥστε νά ἐπαναστατήσουν οἱ Θασίτες τήν Ἄνοιξη τοῦ '21. Ἡ ὀργάνωση τῆς ἐπανάστασης τῶν Θασιῶν συνετελέσθη μέ τή συνεργασία τοῦ Κωνσταντίου καί τοῦ «Προέδρου» τῆς νήσου Χατζῆ-Γιώργη, «ὁ ὁποῖος εἶχε μνηθῆ στήν Φιλική Ἐταιρεία ἀπό τόν συμπατριώτη του ἀρχιμανδρίτη Καλλίνικο Σταματιάδη»³¹. Γιά τή συμμετοχή του στήν ἐξέγερση τῆς Θάσου ὁ Καλλίνικος Σταματιάδης ἔλαβε ἀπό τόν Βασιλέα Ὀθωνα «τό ἀργυροῦν νομισματοσημον δι' ἀνταμοιβήν τῶν κατά τόν ὑπέρ ἀνεξαρτησίας πόλεμον ἐκδουλεύσεών του»³².

Ἔτσι ὁ Κωνστάντιος ξεκίνησε ἀπό τή Θάσο γιά τό Ἅγιον Ὄρος πρὸς συνάντησιν τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ πού ἤδη ἀπό διμήνου βρισκόταν στή Μονή Ἐσφιγμένου. Ἔχουμε παραπάνω σημειώσει ὅτι στά μέσα τοῦ Μαΐου τοῦ 1821 φθάνει στό Πρωτάτο, ὅπου σέ ἐκκλησιαστική τελετή παρόντων τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν Ἀγιορείτικων Μονῶν καί χοροστατοῦντος τοῦ ἰδίου ἀναγορεύεται ὁ Ἐμμ. Παπᾶς ἀρχηγός καί προστάτης τῆς Μακεδονίας.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ νικηφόρα προέλαση τῶν Ἑλλήνων ὑπό τήν ἀρχηγία τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ στή Χαλκιδική ἐνέβαλε σέ ἀνησυχία ἔντονη τόν πασᾶ τῆς Θεσσαλονίκης Γιουσούφ Μπέη, ὁ ὁποῖος καλεῖ σέ βοήθεια καί ἐνίσχυσή του τόν Μπαϊράμ πασᾶ, πού τελικῶς ἀποστέλλεται ἀπό τόν Σουλτάνο Μαχμούτ.

Ὁ αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων μοναχός Δοσίθεος μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι στή συνοδεία τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ «ζηλωτῆς ὑπέρμαχος πρῶτος ἀπό τούς ἄλλους ἦταν ὁ ἅγιος Μαρωνεῖας Κωνστάντιος λεγόμενος»³³.

Καί πράγματι ὁ μουχασίλης Αἰδινίου καί Σαροχάν Βεζίρης Χατζῆ Μεχμέτ Μπαϊράμ πασᾶς «Ἐκκινήσας ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διῆλθε τά στενά τοῦ Ἑλλησπόντου (Τσαρδάκ, ἐναντι τῆς Καλλιπόλεως)... διῆλθε τόν Στρυμόνα καί ἀφίχθη εἰς τά στενά τῆς Ρεντίνας, τά ὁποῖα εἶχον καταληφθῆ μέχρι τοῦ Ἐγρή Μπουτζάκ (Νέα Ἀπολλωνία) ἀπό τήν βορείαν φάλαγγα τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ Ἐμμανουήλ Παπᾶ. Ἐπιτεθείς δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων κατά τά μέσα τοῦ Ἰουνίου ἀπώθησεν τούς ἐνθουσιώδεις, ἀλλ' ἀσυντάκτους καί κάκιστα ἐξοπλισμένους Ἑλληνας Ἐπαναστάτας. Ὁ Παπᾶς, δαισθανθεὶς τήν δυσμενῆ ἐξέλιξιν τήν ὁποῖαν ἐλάμβανε ὁ ἀγών, διέταξε ἐσπευσμένην ὑποχώρησιν πρὸς τά βουνά τοῦ Χολομῶντος, ἀλλά τό τουρκικόν ἱππικόν

³¹ Βακαλόπουλος 1988, 557.

³² Βακαλόπουλος 1988, 558.

³³ Μαμαλάκης 1957, 230-231, βλ. καί Βασδραβέλλης 1967³, 130-131 καί Βακαλόπουλος 1988, 561-562.

ἀποτελούμενον ἀπό 3.000 ἰππεῖς κατέφθασεν τήν ὀπισθοφυλακὴν πλησίον τοῦ Ἐγρὴ Μπουτζάκ καὶ σχεδὸν διέλυσεν ταύτην σχοῦσαν πλείστους νεκρούς, μεταξύ τῶν ὁποίων τὸν καπετὰν Βασιλὸν καὶ ἄλλους... Ὁ Ἐμμ. Παπᾶς ἀκολουθούμενος ἀπὸ 20 πολεμιστὰς ὀπισθοχώρησε πρὸς τὸν Πολύγυρον, τὸ πλεῖστον δὲ τῶν καλογήρων μὲ τὸν Ἡγούμενον τοῦ Ἐσφιγμένου Καπετὰν Εὐθύμιον κατέφυγεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος»³⁴.

Ὁ Μαρωνεῖας Κωνστάντιος ὄντας, ὡς ἐλέχθη ἤδη, στὴ συνοδεία τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ μετὰ μικρὸ ἀριθμὸ πολεμιστῶν τραυματίζεται στὴ μάχη τῆς Ρεντίνας καὶ ἀναχωρεῖ στὸ Ἅγιον Ὄρος προκειμένου νὰ σωθῆ, ὅπως καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς διασωθέντες ἀγιορεῖτες μοναχοὺς καὶ τοὺς ἄλλους πολεμιστὰς.

Ἐνα ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 12 Ὀκτωβρίου 1821 ἀναφέρει ὅτι τὴν προηγούμενη ἡμέρα (11η Ὀκτωβρίου) εἶχε ἀφίχθῃ ὁ Κωνστάντιος στὴν Ἱερά Μονὴ Ξηροποτάμου τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ εἶχε διανυκτερεύσει ἐκεῖ. Μὲ τὴ γραπτὴ αὐτὴ μαρτυρία καταδεικνύεται ὅτι ὁ Μαρωνεῖας Κωνστάντιος ἦταν στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Ἁγίου Ὄρους μὲ τὸν Ἐμμ. Παπᾶ καὶ συνεχῶς δίπλα του, καθὼς καὶ ὅτι κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ 1821 ἦταν ζωντανός. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ τελευταία γραπτὴ μαρτυρία πού ὑπάρχει γιὰ τὸν Κωνστάντιο, ὅσο βρισκόταν ἐν ζωῇ.

Ὅταν ὁμως στίς 15 Δεκεμβρίου 1821 εἰσηλθε ὁ Μεχμέτ Ἀβδούλ Ἀμποῦδ πασᾶς στὸ Ἅγιον Ὄρος, ζήτησε ἐπιμόνως νὰ συναντήσῃ τὸν Μαρωνεῖας Κωνστάντιο καὶ πληροφορηθεῖς τὸν θάνατό του, ἀπαίτησε νὰ ἀνοιχθῆ ὁ τάφος του! Καὶ ὅταν αὐτὸ ἐγίνε, ἐπίστευσε ὅτι ὄντως εἶχε πεθάνει. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ τελευταία γραπτὴ μαρτυρία γιὰ τὸν Μητροπολίτη Μαρωνεῖας Κωνστάντιο. Μποροῦμε δὲ νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἐφόσον μέχρι τὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1821 ἦταν ἐν ζωῇ καὶ ἀφοῦ κατὰ τὸν μῆνα Δεκέμβριον εἶναι βέβαιο ὅτι ἦταν νεκρός, θὰ πρέπει νὰ κοιμήθηκε στὸ ἐνδιάμεσο χρονικὸ διάστημα (τέλη Ὀκτωβρίου-μέσα Δεκεμβρίου) στὸ Ἅγιον Ὄρος, χωρὶς ὁμως μέχρι σήμερα νὰ ἔχη ἐντοπισθῆ, ἐὰν ὑπάρχῃ ὁ τάφος ἢ τὸ λείψανό του.

Εἶναι ἀληθές ὅτι παρετάθη πέραν τοῦ δέοντος ὁ λόγος. Ὅμως ἡ ταπεινὴ ἀναφορά στὰ τρία μεγάλα κεφάλαια τῆς Χαλκιδικῆς στὴ «σκιά» τοῦ Ἐμμ. Παπᾶ, τὸν Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους Ἰγνάτιο, τὸν ρωμαλαῖο μπουρλοτιέρη Ἐπίσκοπο Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιο καὶ τὸν Ἐθνεγέρτη Μαρωνεῖας Κωνστάντιο, νομίζουμε ὅτι δικαιώνουν τὴ γραφίδα τοῦ Φωτάκου, πρώτου ὑπασπιστῆ καὶ γραμματικοῦ τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ, Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καὶ μιᾶς ἀπὸ τίς πρωτογενεῖς πηγές τοῦ ἀγῶνα, ὅταν γράφῃ σὲ περίφημο ἔργο του: «Πρῶτος ὁ κληρὸς ἐφάνη εἰς τὸν ἀγῶνα μὲ τὸν σταυρόν καὶ μὲ τὴν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας διὰ νὰ σώσῃ τὸ πλανημένον ποίμνιον καὶ ὀδηγήσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ἐλευθερίαν του φυσικῶς, πολιτικῶς καὶ θρησκευτικῶς· αὐτὸς ἐφύλαξε τὰ γράμματα καὶ τὴν γλῶσσαν». Καὶ σὲ ἄλλη ἀποστροφή του διακηρύττει: «Εὐτυχισμένη ἦταν ἡ ἡμέρα τῆς Ἐπανάστασεως... διότι καὶ τότε καὶ πρό χρόνων ἀκόμη τὸ Ἔθνος εἶχε καὶ τὸν θεόπεμπτον καὶ σεβάσμιον κληρὸν ὡς ὀδηγόν του. Οἱ λειτουργοὶ οὗτοι τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ Ὑψίστου φρόντισαν καὶ ἠτοίμασαν τὸ Ἔθνος τῶν διὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ, ν' ἀλλάξῃ τὸν δεσπότην τῆς δουλείας του, τὸν κατακτητὴν τῶν ἐθνικῶν του δικαιωμάτων..., ὅτι ἄνευ τούτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξωμεν.

³⁴ Βασδραβέλλης 1967³, 133-134, Βακαλόπουλος 1988, 565 καὶ Μαμαλάκης 1961, τ.2, 152-160.

Ἐσυμβούλευσε τούς ἀληθεῖς χριστιανούς, τούς εὐλόγησεν, ἀγίασε τά ὄπλα των δημοσίως, καί ὕψωσεν τήν σημαίαν τοῦ σταυροῦ τοῦ Ἑθνους. Ἐκαστος δέ κληρικός ἐπῆρε πλέον ὡς ἔργον τοῦ πολέμου νά παρευρίσκειται παντοῦ εἰς τά στρατόπεδα καί εἰς τά φροντιστήρια διά νά ἐτοιμάζη τά πολεμοφόδια, καί τάς τροφάς, ὄχι μόνον δι' ἰδίων ἐξόδων καί θυσιῶν, ἀλλά καί μέ τά ἴδια του τά χέρια, ἄλλοι δέ ἐξ αὐτῶν νά πολεμοῦν τόν ἐχθρόν τῆς πίστεως καί τῆς πατρίδος μαζί (sic) μέ τούς στρατιώτας, καί ἄλλοι πάλιν νά στέκονται ἔμπροσθεν τοῦ Ὑψίστου καί νά ἐπικαλοῦνται τήν ἐξ ὕψους βοήθειαν διά νά ἐνισχύσῃ τόν στρατόν του». Καί καταλήγει ὁ Φωτάκος: «Οὕτως δέ ἐνεργεῖτο ἡ Ἑλληνική Ἐπανάστασις ἀπό ὅλας τάς τάξεις τῶν κληρικῶν, τῶν ἀρχιερέων δηλαδή, τῶν ιερέων καί τῶν μοναχῶν τῶν μοναζόντων εἰς τά ἱερά καταγώγια (δηλ. καταλύματα), τά ὅποια ἔγιναν κοινά διά τήν ἐλευθερίαν τήν ἐθνικήν»³⁵.

Ἄλλα αὐτά δικαιώνουν τόν ἱστορικό Πέτρο Γεωργαντζή, Δρ. Θεολογίας, πού στήν περίφημη δίτομη μελέτη του «Ἡ Ἐκκλησία κατά τό 1821» (τ. Α', Ξάνθη 2002 καί τ. Β', Ξάνθη 2003) συμπεραίνει: «Σέ σύνολο περίπου διακοσίων ἀρχιερέων κατά τόν καιρό τῆς Ἐπανάστασεως σέ ὀλόκληρη τήν Ὀθωμανική ἐπικράτεια, τεκμηριωμένα οἱ 81 εἶχαν μνηθεῖ στή Φιλική Ἐταιρεία, 73 ἔλαβαν ἐνεργό μέρος στόν ἀγώνα, 42 ὑπέστησαν σκληρές διώξεις, φυλακίστηκαν καί βασανίστηκαν, καί 45 θυσιάσθησαν γιά τήν ἐλευθερία, εἴτε ἀπό βασανιστήρια καί θανατώσεις τῶν Τούρκων, εἴτε σέ πολεμικές συρράξεις». Νά γιατί κατά τόν ἴδιο ἱστορικό ἐρευνητή, δέ θά ἦταν ὑπερβολή ἐάν λέγαμε ὅτι ἡ παρουσία καί προσφορά τῶν ἀρχιερέων κρίνεται ἰσοτιμη καί ἰσοβαρῆς μέ ἐκείνη τῶν μεγάλων συναγωνιστῶν τους ὀπλαρχηγῶν! Αἰωνία καί ἀγήρως ἡ μνήμη τους!

³⁵ Βλ. Χρυσανθόπουλος 1888.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άπ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988.

Γ.Κ. Βασδραβέλλης, *Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας 1796-1832*, Θεσσαλονίκη 1950².

Γ.Κ. Βασδραβέλλης, *Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, Θεσσαλονίκη 1967³.

Ι. Ν. Κέκερης, Ἡ θυσία τῶν κατοίκων τῆς Παζαρούδας (Απολλωνίας) στὴν ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ 1821, *Παγχαλκιδικός Λόγος 11* (2012), 9-11.

Δ. Θ. Κύρου, Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἀρναίας καὶ τῆς Βόρειας Χαλκιδικῆς στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, *Παγχαλκιδικός Λόγος 3* (2010), 23-24.

Δ. Θ. Κύρου, Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴ Χαλκιδική, *Παγχαλκιδικός Λόγος 11* (2012), 7-8.

Δ. Θ. Κύρου, Ἡ μάχη τῶν Βασιλικῶν καὶ νεώτερα ἱστορικά στοιχεῖα γιὰ τὸ μετὰ ἀπ' αὐτὴν ὀλοκαύτωμα τῆς Μονῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τοῦ 1821, *Οἱ Ἀγιαναστασίτες 35* (2015), 22-25.

Δ. Θ. Κύρου, Πρὶν ἀπὸ 200 χρόνια (1821-2021), τὸ ὀλοκαύτωμα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας κατὰ τὴν ἀπελευθερωτικὴ Ἐθνεγερσία τοῦ 1821 (Νεώτερα καὶ συμπληρωματικὰ ἱστορικά στοιχεῖα), *Παγχαλκιδικός Λόγος 48* (2021), 17-18.

Χρ. Μαϊδώνης, *Δύο Ἱεράρχες μας στὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821. Ὁ Ἐθνομάρτυρας Ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ Ἰγνάτιος. Ὁ Ἡρωϊκὸς Ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος*, Γαλάτιστα 1989.

Γ. Μαμαλάκης, Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους ἐν καιρῷ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῶν Σπουδῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης 7* (1957), 217-237.

Γ. Μαμαλάκης, Ἡ Ἐπανάστασις στὴ Χαλκιδική τὸ 1821. Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀγιορειτῶν καὶ ὁ ρόλος τοῦ Ἐμμανουὴλ Παππᾶ, *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς τ.1* (1961), 37-52.

Γ. Μαμαλάκης, Ἡ Ἐπανάστασις στὴ Χαλκιδική τὸ 1821. Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀγιορειτῶν καὶ ὁ ρόλος τοῦ Ἐμμανουὴλ Παππᾶ, *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς τ.2* (1961), 144-192.

Ι. Μαμαλάκης, Ἡ Ἐπανάστασις στή Χαλκιδική τό 1821. Ἡ συμμετοχή τῶν ἀγιορειτῶν καί ὁ ρόλος τοῦ Ἐμμανουήλ Παπᾶ, *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς τ.3* (1962), 3-45.

Γ. Μαρίνος, Ἡ σφαγή τῶν Ἱερισσιωτῶν τό 1821, *Παγγαλκιδικός Λόγος* 7 (2011), 7,26.

Γ. Παπανικολάου, Μιά ἱστορική ἀνασκόπησις τοῦ ρόλου τόν ὁποῖον ἔπαιξε ἡ Χαλκιδική κατά τήν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καί τάς μετέπειτα μικροεπαναστάσεις μέχρι τῆς σήμερον, *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς τ.3* (1962), 46-61.

Σ. Β. Σίσκος, Ἐμμανουήλ Παπᾶς: ὁ προδομένος ἀγῶνας του στή Χαλκιδική, *Παγγαλκιδικός Λόγος* 11 (2012), 5-6, 11.

Σπ. Τρικούπης, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, Ἀθῆναι 1879.

Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* (τ. 1-4), Ἀθῆναι 1860.

Φ. Χρυσανθόπουλος (Φωτάκος), *Βίοι Πελοποννησίων ἀνδρῶν καί τῶν ἔξωθεν εἰς τήν Πελοπόννησον ἐλθόντων κληρικῶν, στρατιωτικῶν, καί πολιτικῶν τῶν ἀγωνισαμένων τόν ἀγῶνα τῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἀθῆναι 1888.

Pietro de Choch, *Österrlichisches Archiv. Haus-, Hof-und Staatsarchiv. Consulat Salonich* (1877-1834).

F.C.H.L. Pouquevile, *Histoire de la régénération de la Grèce t.1-4*, Paris 1824.